

GAZİ EDHEM PAŞA

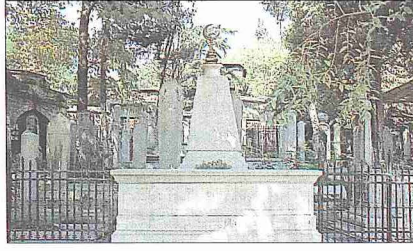
(1844-1909)

**Osmanlı orduları başkumandanı
ve Harbiye nâzırı.**

12 Ağustos 1844'te İstanbul'da doğdu. Babası gümrük memuru Mustafa Ferhad Efendi'dir. 1863'te Harbiye ve Erkân-ı Harbiyye Mektebi'nden mülâzım-ı sâñî olarak mezun oldu. Piyade mülâzımlığıyla askerî hizmete girdikten sonra II. Abdülhamid'in maiyeti arasında yer aldı; Harbiye nâzırı yaverliğinde bulundu. Rumeli ve Sırbistan'da çeşitli askerî görevler yaptı. 1876-1877 Osmanlı-Sırp harbinin ardından 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşına miralay rütbesiyle katıldı ve Dubnik çatışmasında başından yaralandı. Plevne muharebeleri sırasında Griviça mevki kumandanlığında bulundu ve yararlılıklarından dolayı rütbesi livâlîğe yükseltildi.

1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra ferik rütbesiyle Kosova ve Üsküp valiliklerine getirilen Edhem Paşa, Arnavutluk'ta çıkan karışıklıklar sırasındaki etkili tedbirleri ve icraatları ile dikkatleri üzerine topladı. Üsküp'ten sonra Beyrut valiliğine tayin edildi; ardından Adana ve havalisi umum kumandanlığına getirildiyse de padişahı öfkelenirden bir hareketi üzerine kumandan olarak Haleb'e gönderildi. Havran Vak'ası'nda Dürziler'e, Zeytun olayında ise Ermeniler'e karşı kullanılan askerî kuvvetin kumandanlığını yaptı. Girit'te kumandanlığı sırasındaki davranışlarıyla olayların yatıştırılmasında rol oynadı ve Kostaki Antopolo Paşa'nın adada asayiş sağlamasında yardımcı oldu. Burada gösterdiği hizmetlerinden dolayı rütbesi müşirliğe yükseltildi (1895).

1897 Osmanlı-Yunan savaşı başlayınca Alasonya ordu kumandanlığından Osmanlı ordusu başkumandanlığına getirildi. Diğer kıdemli paşalar dururken Ed-

Gazi Edhem Paşa'nın mezarı - Eyüp / İstanbul

hem Paşa'nın başkumandanlığa tayini gerek yurt içinde gerekse yabancı ülkelerde hayretle karşılandı. Emrindeki Osmanlı ordusu ile, Yunanistan'a karşı savaş ilân edilmesinin ertesi günü (18 Nisan 1897) Milona Savaşı'nı kazanan Edhem Paşa 25 Nisan'da Yenişehir'i, 12 Mayıs'ta Tırhala'yı ele geçirdi. 17 Mayıs'ta Dömeke Meydan Muharebesi'nde Yunanlılar'ı büyük bir bozguna uğrattı. Alman kurmaylarının "altı ayda geçilemez" diye rapor verdikleri Termopil Geçidi'ni 24 saatte aşarak Atina yolunu açtı. Muharebenin başından beri elde ettiği başarıların yanında gösterdiği sadakat ve cesaretinden dolayı "gazi" unvanına lâ-yık görüldü ve padişahın bir ihsanı olarak kendisine murassa' imtiyaz nişanı verildi.

Bu başarılarından sonra askerî teftiş komisyonu başkanı iken II. Meşrutiyet'in ilânı ile 1908'de Âyan Meclisi âzâlığına getirilen Gazi Edhem Paşa, hastalığına rağmen II. Abdülhamid tarafından Otuzbir Mart Vak'ası'ndan (13 Nisan 1909) bir gün sonra kurulan Tevfik Paşa kabinesinde Harbiye nâzırlığına tayin edildi. Askerlerin Hareket Ordusu'na karşılık vermeden silâhı bırakmalarında büyük gayretleri görüldü. Bu görevinde ancak iki hafta kalabildi. Sağlığı bozulduğundan Mısır'a gitti ve çok geçmeden 17 Aralık 1909'da orada vefat etti. Cenazesi İstanbul'a getirilerek Eyüp'te defnedildi.

Edhem Paşa'nın kabiliyet ve karakteri hususunda bazı yabancı askerî erkân olumsuz görüş belirtmişler; herkesin iyiliğini isteyen, hâkimiyet kurmaya çalışan ve tedbirli davranan bir yapıya sahip olmaktan ziyade çekingen ve gelecekte endişe eden biri olduğunu söylemişlerdir. Gerçekte ise Edhem Paşa cesur, tecrübeli, tedbirli ve temkinli, harp usulünü bilen, kumanda sorumluluğuna sahip bir askerdir. Kumanda yetene-

Gazi
Edhem
Paşa**GAZİ EVRENOSOĞLU CAMİİ ve TÜRBESİ**

ğini Dömeke Meydan Muharebesi'nde göstermiş ve elde ettiği galibiyetle yerli ve yabancı otoritelerin takdirini kazanmıştır. Bunun yanında bastırmakla görevlendirildiği karışıklıklar ve isyan hareketlerindeki başarıları ile de dikkati çekmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Bigham, *Teselya'da Osmanlı Ordusuyla* (trc. Cemâleddin), İstanbul 1315, s. 56-61; Abdi Tevfik, *Devlet-i Aliyye ve Yunan Muharebesi Hakkında Müdâvele-i Efkar*, İstanbul 1315, s. 223; Süleyman Tevfik, *Teselya'da Bir Cevelân*, İstanbul 1315, s. 27; a.mlf. — Ubâde Zühdî, *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye ve Yunan Muharebesi*, İstanbul 1315, s. 32-34, 234, 341; Vecihî ve rüfekaşı, *Musavver Târîh-i Harb*, İstanbul 1315, s. 84, 119, 157; Müstecâbizâde İsmet Bey, *Muvaffakiyyet-i Osmâniyye yahut Yâdigâr-ı Zâfer*, İstanbul 1315, s. 3; E. Bartlet, *Teselya Meydan-ı Harbinde* (trc. M. Ekrem — F. İskender), İstanbul 1315, s. 29-30, 49-55, 64, 84, 124; E. Driault, *Şark Meselesi* (trc. Köprülüzâde Mehmed Nâfiz), İstanbul 1325, s. 358-360; Goltz Paşa, *Osmanlı Yunan Seferi* (trc. Yakup Şevki), İstanbul 1326, s. 18-20, 67-70, 226; Ahmet Refik [Altınay], *Abdülhamid-i Sâñî ve Devr-i Saltanatı*, İstanbul 1327, III, 938; Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1990, s. 66, 212; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, 237; VIII, 112, 116-117.

MEHMET METİN HÜLÂĞÜ

GAZİ EVRENOS BEY

(ö. 820/1417)

**Rumeli'nin fethinde önemli rol oynayan
akıncı beyi ve Evrenosoğulları
ailesinin kurucusu
(bk. EVRENOSOĞULLARI).**

**GAZİ EVRENOSOĞLU CAMİİ
ve TÜRBESİ**

**Günümüzde
Yunanistan sınırları içinde kalan
Yenice-i Vardar'da
ilk Osmanlı dönemine ait
cami ve türbe.**

Osmanlı Devleti'nin erken döneminde Rumeli'nin fethinde büyük hizmeti olan akıncılardan Evrenos Bey ve oğullarının esas vakıflarının bulunduğu Yenice-i Vardar'daki (Giannitsa) külliyesi hakkında yeterli bilgi yoktur. Gurbette kalan birçok benzeri gibi yok edilmeye mahkûm olan bu tarihî eserlere dair elde edilebilen bilgilere göre, Gazi Evrenos Bey Yenice-i Vardar'da cami, imaret ve medreseden oluşan bir külliye yaptırdığı gibi oğullarından Ali Bey'in oğlu Şemseddin Ahmed Bey de aynı kasabada bir kül-

liye inşa ettirerek 1498'de vakfetmiştir. Yine Gazi Evrenos Bey soyundan İsa Bey burada başta cami olmak üzere bazı hayratlar bırakmıştı. Günümüzde (1996) bunlardan ne gibi yapıların kalmış olduğu bilinmemektedir. Ewelve halkının çoğunluğu Türk olan Yenice'de (XX. yüzyıl başlarında burada yaşayan 9700 nüfusun 6000'i Türk, 3000 kadarı Bulgar ve 700'ü Rum'du) halen hiç Türk yaşamadığından şehirde kalan eserlerin adlarını, hatta yerlerini öğrenmek imkânı pek kalmamıştır. 1953 yılında ancak uzakta görme imkânı bulunabilen büyük caminin sülâlenin başı olan Gazi Evrenos Bey'e ait olduğu sanılırsa da Mac-hiel Kiel, bugün perişan harabesi duran büyük caminin Gazi Evrenos Bey'in torunu Şemseddin Ahmed Bey'in hayratı olduğunu bildirir. Vardar Yenicesi'nde cami, imaret ve medreseden meydana gelen bir külliye yaptıran Ahmed Bey, vefatından bir yıl önce 904'te (1498) bu hayratının vakfiyesini tanzim ettirmiştir (özeti için bk. Ayverdi, s. 303-304). Kaynakları kullanmasını bilir görünen ve Vardar Yenicesi'ni daha iyi tanıyan Vasilis Demetriades ise M. Kiel'in görüşlerinin bazılarını katılmamakta ve Ahmed Bey'in camiini yine Yenice'deki bir başka küçük cami olarak teşhis etmektedir. Fakat onun da görüşlerinde açık olmayan hususlar vardır. 1668 yılında Yenice'ye uğrayan Evliya Çelebi, kurşun kubbeli eski bir mâbed olduğunu belirttiği İskender Bey Camii'ni en başta anar ve Gazi Evrenos neslinden İskender adlı kişi tarafından yaptırıldığını bildiren dört satırlık kitâbesinin metnini verir. Halbuki İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın düzenlediği Evrenosoğulları şeceresinde İskender adı yoktur. Bu sebeple mesele ancak kaynaklarda yapılacak yeni araştırma ve yerinde incelemelerle aydınlığa kavuşturulabilir. Demetriades'in ifadesine göre cami, Balkan Savaşı sırasında 1912'de Yenice Yunan ordusu tarafından ele geçirildiği sırada Türk kesimi yanarken tahribe uğramış, II. Dünya Harbi yıllarında da büsbütün harap olmuştur. 1953'te görüldüğünde ise büyük caminin bir cephesi bütünüyle yıkılmış ve binanın âdeta kesiti ortaya çıkmış bulunuyordu.

M. Kiel tarafından yayımlanan planına göre Evrenosoğlu Camii aslında bir tabhâneli cami olarak yapılmış olmalıdır. Belki giriş kısmında beş bölümlü bir son cemaat yeri vardı. Girişteki kubbeli ilk mekân, bu tipteki camilerde

rastlanan kapalı bir avlu geleneğini sürdüren bölüm olmalıdır. Bunun iki yanındaki kanatları M. Kiel yarım kubbeli olarak çizmiş ve aslında da öyle olduklarını düşünerek restitüsyonunu yapmıştır. Halbuki bu yan mekânlar ortalarından bölündüklerinde her tarafta eşit ölçülü ikişer tabhâne hücresi oluşmaktadır. Anlaşıldığına göre aslında bir taphâneli-cami olarak inşa edilmişken sonraları bu görevini yapmasına gerek kalmadığı için belki de cami yangın, zelzele gibi bir âfet yüzünden zarar gördüğünden veya sadece cemaate daha fazla yer sağlamak amacıyla aralarındaki duvarlar kaldırılarak yanlardaki tabhâneler orta mekânlara açılmıştır. Bu şekildeki değişiklikler aynı tipten ibadet yerlerinin çoğunda yapılmıştır. Kible tarafındaki esas namaza mahsus olan ikinci mekân, M. Kiel'in ölçülerine göre 14 m. kadar çapında bir kubbe ile örtülü idi. Bu bölümün güney tarafını teşkil eden kible duvarı ise bütünüyle yıkıldığından mihraptan hiçbir iz kalmadığı gibi buraya bir ilâve yapılarak cami pamuk deposu haline getirilmiştir. Bu değişiklikler tarihî eserin bünyesini de geniş ölçüde bozmuştur. Ancak bazı yerlerde, erken dönem Osmanlı-Türk yapı sanatına ait muntazam kesme taşlar arasında tuğladan yatay ve dikey örgülü duvar tekniğinin varlığı görülmektedir.

Evliya Çelebi, Vardar Yenicesi'nde Gazi Evrenos Bey'in çok değişik bir mimariye sahip olan türbesinden de bahseder. Tarifinden anlaşıldığına göre Evrenos Bey'in naaşı, Selçuklu türbelerinde olduğu gibi zeminden aşağıda üç basamak inilen bir cenazelikte bulunan mermer bir lahittedir. Üstteki kubbeli mekânda ise ikinci bir mermer sanduka vardır. Kitâbesinde 820 (1417) tarihi okunur. Başka hiçbir yerde bu derecede ihtişamlı türbe görmediğini belirten Evliya Çelebi, türbenin içinin her tarafındaki pencerelerle aydınlandığını da belirtir.

Demetriades'in incelediği türbe ise Evliya Çelebi'nin tarifini yaptığı türbe değildir. Üslûbundan anlaşıldığına göre XIX. yüzyıl sonlarına doğru bütünüyle yenilenen bu bina büyük pencereleri olan kare planlı, tuğladan inşa edilmiş kubbesiz bir yapıdır. İçindeki iki mekândan birinde mihrap bulunan türbe de pamuk ardiyesi olarak kullanılmaktadır. Mihrabın karşısındaki duvarda ise üzerinde Evrenos Bey'in dönemine uymayan bir hatla yedi satır halinde yazılmış mezar

kitâbesi yer alır. Bunda, İsa oğlu "Melikü'l-guzât ve'l-mücâhidin" Hacı Evrenos'un 820 yılının 7 Şevvalinde (17 Kasım 1417) vefat ettiği bildirilir. Ancak bu kabir taşı, çok sade süslemesi ve yazısı bakımından geç bir tarihte yapıldığı tesirini bırakmakta, esasen türbenin mimarisi de Evliya Çelebi'nin tarifine uymamaktadır (türbe ve taşın resimleri için bk. *DİA*, XI, 540). Balkan Savaşı'na kadar Yenice'de yaşayan Evrenosoğulları'nın bu türbeyi yenilemiş olmaları muhtemeldir.

Aynı kasabada Gazi Evrenos Bey'in torunu Ahmed Bey'in türbesi olarak kabul edilen bina esas mimarisini koruyabilmiştir. Sağır bir kasnağa oturan bu kubbeli yüksek yapı, XIV-XV. yüzyılların Türk duvar tekniğine uygun olarak aralarında tuğla çerçeveler bulunan kesme taş örgülü, gösterişli bir binadır. Ekrem Hakkı Ayverdi, bunun aslında türbe değil, bir sıbyan mektebi olması ihtimalini ileri sürer. Her cephesinde sivri kemerler içinde ikişer ve üstte de bir pencere açılmıştır. Eğer yukarıda adı geçen türbede Gazi Evrenos Bey'in ismini veren mezar kitâbesi olmasaydı esas türbesinin bu yapı olduğu düşünülebilirdi. Fakat kanaatimizce bu bina bir sıbyan mektebi de değildir.

M. Kiel, 1970'li yıllarda Yenice'de çok harap durumda bir tek hamamla yakınında kubbeli küçük bir cami daha tespit etmiştir. Bunlardan başka burada yine Evrenosoğulları soyundan Şerif Ahmed Bey tarafından 1167 (1753-54) yılında yaptırılan saat kulesi bulunmaktadır.

Rumeli Türklüğü'nün günümüzde unutulmuş bu merkezinde kalan mimari hâtıralarına dair elde edilen yayınların en yenisi yirmi yıllık olduğuna göre aradan geçen zaman içinde bu eserlerin ne duruma gelmiş olduğunu tahmin etmek güç değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*. VIII, 170-171; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri IV*, s. 303-304; Semavi Eyice, "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri II", *TM*, XII (1955), s. 205-206; M. Kiel, "Yenice Vardar (Vardar Yenicesi-Giannitsa) A Forgotten Turkish Cultural Centre in Macedonia of the 15th and 16th Century", *Byzantina Neerlandica*, III, Leiden 1972, s. 300-329; Vasilis Demetriades, "The Tomb of Ghâzi Evrenos Bey at Yenitsa and its Inscription", *BSOAS*, XXXIX (1976), s. 328-332; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Evrenos", *İA*, IV, 416-417; Fahamettin Başar, "Evrenosoğulları", *DİA*, XI, 540.

